

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

„Tenger felhő csillag szántás” – A tekhné egy Weöres Sándor-versben

1. Weöres Sándor egyes verseit az irodalomtudományban többnyire „zene- és iparművészeti nyelvi alkotástípusok”-ként vizsgálják, amelyekben a mű „motívumainak elrendezéséből adódó kombinációrendszer mondható zeneinek, s az a sajátja, hogy a logikus gondolkodás és a hozzá kapcsolódó szemlélet [...] teljesen háttérbe szorult. [...]»Az értelmes szavak felbontásával folytatott játékos próbálkozás« példái Az áramlás szobra, A megmozdult szótár, Hold és tanya” (TAMÁS 1978: 155–160).

Több olyan Weöres-költemény ismeretes, amelyekben a nyelvi anyagnak valamilyen új szempontú elrendezése adja a szöveg egészét, ilyen a Téma és variációk, a Keresztöltés és a Négy korál II. darabja is. Ezekben a szöveg nyelvi elemeinek halmazában végrehajtott cserék zömökben értelmes vagy groteszk, quasi értelmű megnyilatkozásokat eredményeznek, amint korábbi dolgozataimban (BÜKY 2009, 2006, 2013) is megmutatkozik. A TAMÁS ATTILA említette egyik vers – A megmozdult szótár kezdete – jól mutatja, milyen nyelvi eljárással kísérletezett a költő 1949-ben: „csillag és rózsa násza | csilröllagzsa [...]” (WEÖRES 1970. 2: 253–254). Ebben tehát szótagokká bontja a szavakat, és más rend szerint rakja össze, a szövegmondatnak tekinthető új nyelvi anyag azonban par excellence nem tartható értelmesnek, TAMÁS ATTILA nyilván erre gondolt.

2. Permutáción alapuló eljárással készült az a vers, amelyet a költő születésének századik évfordulójára kiadott kötet tartalmaz (Weöres 2013: 437). A költő hagyatékából előkerült verset a kötet szerkesztője „[Tenger ...]” cím alatt közli, és „1968 ?” évjelzést ad meg keletkezésére. A mű a 2. sorában nyilvánvaló elírás a *szánkő* szó, amely helyett a cserék rendje szerint *szánhő* kívánkozik, így javítva ez a szöveg (a sorszámozás tölem való, B. L.):

- i. *Tenger felhő csillag szántás*
- ii. *csilger fellag szánhő tentás*
- iii. *lagten hőger szánfel csiltás*
- iv. *felcsil szánger hőten lagtás*
- v. *hőszán tencsil lagger feltás*
- vi. *szánlag felcsil gerten hőtás*
- vii. *csilfel laghő tenfel gertás*

A költői szövegmű első szövegmondata értelmes szavak sorozata, amely voltaképpen nominális szófajának tartható szavakból kialakított szövegmondatnyi tájleírásnak tartható. Ezek szótagokra bontva a következő mátrixot adják:

i.	<i>Ten</i>	<i>ger</i>	<i>fel</i>	<i>hő</i>	<i>csil</i>	<i>lag</i>	<i>szán</i>	<i>tás</i>
ii.	<i>csil</i>	<i>ger</i>	<i>fel</i>	<i>lag</i>	<i>szán</i>	<i>hő</i>	<i>ten</i>	<i>tás</i>
iii.	<i>lag</i>	<i>ten</i>	<i>hő</i>	<i>ger</i>	<i>szán</i>	<i>fel</i>	<i>csil</i>	<i>tás</i>

iv. <i>fel</i>	<i>csil</i>	<i>szán</i>	<i>ger</i>	<i>hő</i>	<i>ten</i>	<i>lag</i>	<i>tás</i>
v. <i>hő</i>	<i>szán</i>	<i>ten</i>	<i>csil</i>	<i>lag</i>	<i>ger</i>	<i>fel</i>	<i>tás</i>
vi. <i>szán</i>	<i>lag</i>	<i>fel</i>	<i>csil</i>	<i>ger</i>	<i>ten</i>	<i>hő</i>	<i>tás</i>
vii. <i>csil</i>	<i>fel</i>	<i>lag</i>	<i>hő</i>	<i>ten</i>	<i>fel</i>	<i>ger</i>	<i>tás</i>

Ezután következik cserefolyamat, a permutáció. Weöres egy-egy szó első tagjához kapcsolja egy másik első vagy második szótagját és fordítva. Ezzel a módszerrel az első sor *TEN* szótagjával elkezdve a sor többi szótagjával a következő mátrix adódik:

TEN-

i.	<i>TENger</i>		<i>*TENlag</i>	③
ii.	<i>TENtás</i>	∅	<i>*TENhő</i>	①
v.	<i>TENcsil</i>		<i>*TENSzán</i>	③
vii.	<i>TENfel</i>		⊙	
	⊙		<i>*felTEN</i>	③
iii.	<i>lagTEN</i>		<i>*csilTEN</i>	③
iv.	<i>hőTEN</i>		<i>*szánTEN</i>	③
vi.	<i>gerTEN</i>		<i>*tásTEN</i>	③

NB. A táblázatokban fel vannak tüntetve az egyes szótagok meglévő és lehetséges (*) kapcsolásai, az előbbieket az előfordulás sorának számával (i–vii.), utóbbiaknál a hiány (inopia) száma van feltüntetve (⊙); a kapcsolási rend fordulását ⊙ jelöli; felső index (^{a, b}) az ismétlődő kapcsolatot. NAGYBETŰ jelzi azt a szótagot, amelyikhez kapcsolódik vagy kapcsolódhatik az első sorban meglévő többi szótag. Azt a szóalakot, amelynek nincsen biiectiós párja, ∅ jelzi. A költői szövegben meglévő biiectiót a párhuzamosság jele (||) mutatja. A biiectio két halmaz elemeiben minden A-nak pontosan egy B-beli megfelelését jeleni (és fordítva). Valamely véges halmaz önmagára való biiectióját szokás permutációnak is nevezni.)

Ez a tabula – és a következők is – megmutatják, hogy biiectio esetén milyen kapcsolatok jöttek létre, illetőleg milyeneket lehetett volna még létrehozni úgy, hogy *TEN* szótagot minden rendelkezésre álló szótaggal összekapcsoljuk, mégpedig két sorrendben. A vers szótagokra föl bontott elemeinek – a szövegmű négy szavának nyolc szótagjának ismétlés nélküli faktoriálisa (n!) – nagy számosságú eredményezne, 40320 darabot! A *TEN* szótaggal hat kapcsolatot használ a költő: *TENtás*, *TENcsil*, *TENfel* ⊙ *lagTEN*, *hőTEN*, *gerTEN*. A még lehetséges kapcsolatok nem fordulnak elő (**TENlag*, **TENhő*, **TENSzán* ⊙ **felTEN*, **csilTEN*, **szánTEN*, **tásTEN*). A *TENtás* szónak nincs fordított fölépítésű párja a szövegben, amit az eredményez, hogy a vers minden sora *-tás*-ra végződik, ezzel tulajdonképpen egy szótagos rímet hozva létre, amelyek többnyire mint „rossz” rímet ismeretesek a magyarban (I. SZEPEs–SZERDAHELYI 1981: 88–89, 97). A hétszer megjelenő *-tás* végű szóval a költő – hangzás szempontjából – a zenei ostinato hatását kelti: a basszus makacs (‘ostinato’) ismétlődése fölött a többi szólam szövi tovább

a zene textusát. A *szántás* szó, majd a *-tás* szótag hangzása persze nem feleltethető meg hátul képzett magánhangzói miatt zenei értelemben vett legmélyebb szólamnak, mégis fölötte, pontosabban: előtte folyik a nyelvzene, vagyis a szótagok különböző megcserélése. A verssorok, illetőleg a szövegmondatnak tartható egységek végén hangzó *-tás* magánhangzója képzésekor a nyelvtámasztás a legalsó helyzetben van, ám az ajaknyitás igen nagy (MOLNÁR 1973: 20). Az *á* hang a magyar magánhangzók hangosságrendjében az első FÓNAGY (1989: 65) mérései szerint. A világostól a sötét felé haladó sorban a hatodik: *i, ü, ö, é, e, á, a, o, u*. Ezek a tulajdonságok a hangképzés rezonanciahelyeivel, a formánsokkal kapcsolatosak (TARNÓCZY 1941: 3, 15, 17; FÓNAGY 1989: 67–68). A Weöres-szöveg variációs textusa először a *szántás* szó, majd a *-tás* mint egy szótagos rím világosságával és hangosságával zárja a szövegmondatokat. Vagyis nem a *tenger*; a *felhő* és a *csillag* zömében magas magánhangzóival állnak szemben a *szántás* veláris magánhangzói. – A veláris-palatális magánhangzók megszámlálása és arányaikból megállapítások levonása meglehetősen gyakori éppen Weöres költeményei kapcsán is egyes stilisztikai munkákban, amelyek az említett tulajdonságra egyáltalán nincsenek tekintettel. FÓNAGY IVÁN már évtizedekkel ezelőtt a palatális magánhangzók közé helyezte az *á*-t mint világos hangot a Petőfi Sándor-i, a Szabó Lőrinc-i és az általában vett irodalmi nyelvnek egyes hanggyakorisági statisztikáiban (FÓNAGY 1989: 34, 35; ugyanígy: 1959: 40, 42–44).

Megfigyelhető, hogy a vers első szavának első szótagjához kialakított szavak a ii. sorban nem a *csil-* szótaggal, a iii. sorban a *-lag-*gal, a iv.-ben a *fel-*lel, majd az v.-ben a *-hő-*vel kezdődnek. Ezeket a szavakat a versszövegben függőlegesen összeolvasva a *csil-lag felhő* alakulat. Vagyis a kezdősor zöme jön létre:

↓
csil-ger
lag-ten
fel-csil
hő-szán

Hasonlóképpen a iii., iv., v. és vi. sorok utolsó szavaiban is megvan ugyanez az összeolvasási lehetőség:

↓
csil-tás
lag-tás
fel-tás
hő-tás

A vii. sorban is látható, illetőleg (ki)olvasható a két szó, ezeknek tulajdonítható a szavak alapjelentésével összekapcsolható képzet: mondhatni, hogy felhő (a földről nézve) takarja a csillag egy részét:

csil- -lag
fel- -hő
 ↑

Az v. sorban – *hő szán ten csil lag ger fel tás* – a *csillag* szónak van olvashatósága. A iv. és v. sor a *tenger* szót tartalmazzák függőleges olvasással:

-ten lag-tás
-ger fel-tás

Ezeket az olvasási módokat aligha tervezte a költő, lehetőségük a mátrixba foglalás révén – a szó szoros értelmében – meglátszik. A megtervezett olvasási lehetőség a már említett Keresztöltés című művében van meg, amelynek egyébként írásképe mátrixszerű, sőt: a verscím megadja az olvasási irányt. A jelen Weöres-szövegműben a fenti négy eset véletlennek tekinthető. Hasonlóképp véletlennek látszik, hogy a *tentás* szó fölfogható a *tenta* 'tinta' képzett alakjának. A *tenta* ~ *ténta* szóalak használata már a vers megírásakor is archaikus (vö. ÉrtSz., Gl.), így a mai olvasók többsége aligha veszi észre a *tentás* illetén mivoltát.

A további kapcsolási táblázatok is mutatják, hogy nem teljesen következetes a szótagok összeépítése. Ez a már említett *-tás* miatt is van, amelyet mindig második szótagként és sorvégre (szövegmondatvégre) helyez a költő. A iv. sorban *FELcsil^a* (⊙ *felCSIL^a*) és *FELcsil^b* (⊙ *felCSIL^a*) alakulatok vannak, tehát a weöresi csereszabály nem érvényesül, annak ellenére, hogy lehetne más szóalakot is használni, amint *CSIL* szótaghoz tartozó mátrix mutatja. A *csil-* (⊙ *-csil*) szótag minden verssorban megvan, így a 'csillag' jelentést és az ahhoz köthető asszociáció(ka)t sorról sorra felidézi, sőt némelyik helyen virtuálisan ott van az írásképből, ezáltal mintegy a fénnyel képviseli a felhő mellett.

GER-

i.	<i>tenGER</i>		<i>*GERfel</i>	③
ii.	<i>csilGER</i>		<i>*GERhő</i>	③
iii.	<i>hőGER</i>		<i>*GERcsil</i>	③
iv.	<i>szánGER</i>		<i>*GERlag</i>	③
v.	<i>lagGER</i>		<i>*GERSzán</i>	③
	⊙		⊙	
vi.	<i>GERten</i>		<i>*felGER</i>	③
vii.	<i>GERtás</i>	∅	<i>*tásGER</i>	③

FEL-

i.	<i>FELhő</i>	∅	<i>*FELter</i>	③
ii.	<i>FELlag</i>		<i>*FELger</i>	③

- iv. *FELcsil^a* || **FELszán* ③
 v. *FELtás* ∅ ∅
 vi. *FELcsil^b* || **gerFEL* ③
 ∅ **hőFEL* ③
 iii. *szánFEL* || **lagFEL* ③
 vii. *csilFEL* || **tásFEL* ③
 vii. *tenFEL* ||

HŐ-

- iv. *HŐten* ∅ **HŐfel* ③
 iii. *HŐger* || **HŐcsil* ③
 v. *HŐszán* || **HŐlag* ③
 vi. *HŐtás* ∅
 ∅
 i. *felHŐ* ∅
 vii. *lagHŐ* ||

LAG-

- iii. *LAGten* || **LAGfel* ③
 v. *LAGger* || **LAGszán* ③
 vii. *LAGhő* || **LAGcsil* ③
 iv. *LAGtás* ∅ ∅
 ∅ **tenLAG*
 i. *csilLAG* ∅ **gerLA* ③
 ii. *felLAG* || **hőLAG* ③
 vi. *szánLAG* ∅ **tásLAG* ③

SZÁN-

- i. *SZÁNtás* ∅ **SZÁNten* ③

ii.	<i>SZÁNhő</i>	∅	<i>*SZÁNcsil</i>	③
iii.	<i>SZÁNfel</i>		∅	
iv.	<i>SZÁNger</i>		<i>*tenSZÁN</i>	③
vi.	<i>SZÁNlag</i>	∅	<i>*gerSZÁN</i>	③
		∅	<i>*felsZÁN</i>	③
v.	<i>hőSZÁN</i>		<i>*csilSZÁN</i>	③
			<i>*lagSZÁN</i>	③
			<i>*tásSZÁN</i>	③

A *TÁS* szótag cserekapcsolásai a weöresi belső rendnek megfelelnek az első sor hét szótag szótagjával. A tenger és a felhő mint motívumok szerepeltetése mellett aligha lehet megtalálni a képzettársítás okát a *szántás* szótári jelentése miatt. Esetleg a szántásra, az ekével megforgatott talaj sötét(barnás) színére és a barázdákra emlékeztető felhőzet képe jöhetne szóba. Naplementekor változatos színhatásokkal jelennek meg a régebben vesperálisnak nevezett közép magas alkonyati gomolyfelhők (altocumulus cumulogenitus), amelyek mint maradványfelhők többnyire a horizont vonalában láthatók, és amelyek a csillagok megjelenésekor is látszanak. – Weöres más verseiben is belelát dolgokat a felhőkbe: „Szállnak az alkonyi felhők, mint halovány-hajú lányok [...]” (Rongyszőnyeg, 31. WEÖRES 2013. 1: 282); „[...] felhőt les Katóka. | [...] A vándorló felhő-népet | álmosan csodálja: | Elöl úszik Mog király, | kétágú az orra [...]. | Fut mögötte a bolond [...]” (Rongyszőnyeg, 102. WEÖRES 2013. 1: 309); „Szegélyén amorettek olvadnak, súlyos közepén szörnyek csavarják ormóttan testüket [...]” (Felhők. WEÖRES 2013. 1: 495); „A felhő-palota | mint egy japáni ház | folyton mássá gyűrődik [...]” (A felhő-palota. Weöres 2013. 3: 251); „Fenn a felhő | címer-forma | kerek széle | hattyú tolla [...]” (Felhő. Weöres 2013. 3: 284); Felhőt nekem (Weöres 2013. 3: 166–167).

TÁS-

i.	<i>szánTÁS</i>	∅	<i>*TÁSsten</i>	③
ii.	<i>tenTÁS</i>	∅	<i>*TÁSger</i>	③
iii.	<i>csilTÁS</i>	∅	<i>*TÁSfel</i>	③
iv.	<i>lagTÁS</i>	∅	<i>*TÁSső</i>	③
v.	<i>felTÁS</i>	∅	<i>*TÁScsil</i>	③
vi.	<i>hőTÁS</i>	∅	<i>*TÁSlag</i>	③
vii.	<i>gerTÁS</i>	∅	<i>*TÁSszán</i>	③

3. Bizonyára tanulságos lenne, ha fölkészült előadótól, művésztől hallhatnánk a Tenger felhő változó sorait, e kérdést A vers és az előadóművész című könyvfejezetében GÁTI JÓZSEF (1966: 63–75) tekinti át. A zenei kompozícióknak előadói számára a szerző némelykor megengedi a hangszeres megvalósítás bizonyos mértékű szabadságát, e jelenségből indul ki nyitottmű-modelljében UMBERTO ECO (1976: 14, 24), amelyben tulajdonképp a műélvezési viszony struktúráját reprodukálja. Ilyeténképpen a Weöres-vers előadásának egyik alapja lehet a tenger mozgásának – amely fölött csillagok vannak, és amely fölött felhők szántják az eget – érzékeltetése. Ritmikus mondóka gyanánt és különféle ráértésekkel bizonyára máshogyan is hangosítani lehetne a szövegművet, ám nem könnyű találni olyan érzelmi, hangulati kapcsolatokat, amelyek összhangban állnának a nyelvi anyaggal. A költő saját előadása volna mérvadó, hiszen Weöres Sándor saját verseit eredeti módon adta elő, amint erről számos felvétel tanúskodik. E tanulmány szerzője is készített vele és feleségével, Károlyi Amyval Nagykanizsán hangfelvételt 1968. június 2-án. A költő a Füst (kötetben Meredek füst a címe), a Pára, a Jelenlét és a Derengés címekkel mondta el a költeményeit; mindegyik a Vázlatfüzet darabja, l. Weöres 2013. 3: 369–378. Az a tény, hogy Weöres Sándor elhagyta e versét, azt jelzi, hogy sikerületlenebbnek tartotta, mint a főntebb említetteket (Keresztöltés, Téma és variációk, Négy korál II.). S valóban: a tehné virtuozitása, a merész megoldás nem felejteti, hogy a létre hozott költői szövegmű kevésbé alkalmas képzettársítás(ok) indítására olvasóiban.

Hivatkozott irodalom

- BÜKY LÁSZLÓ 2006. Téma és variáció. *Magyar Nyelv* 57–72.
- BÜKY LÁSZLÓ 2013. Egy Weöres Sándor-vers szövegszerkezete. *Magyar Nyelv* 204–208.
- BÜKY LÁSZLÓ 2009. Egy látvány nyelvi képe(i) – (Weöres Sándor: Keresztöltés). In: BALÁZS GÉZA – H. VARGA GYULA szerk., *Ikónikus fordulat a kultúrában*. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest – Líceum Kiadó, Eger. 219–229.
- ECO, UMBERTO 1976. A nyitott mű poétikája. In: *A nyitott mű*. Gondolat, Budapest. 24–58.
- ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára* 1–7. Főszerk. BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959–1962.
- Gl. = *Régi magyar glosszárium*. Szerk. BERRÁR JOLÁN – KÁROLY SÁNDOR. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
- FÓNAGY IVÁN 1959. *A költői nyelv hangtanából*. 2., javított kiadás. (Irodalomtörténeti Füzetek 23.) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FÓNAGY IVÁN 1989. *A költői nyelv hangtanából*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GÁTI JÓZSEF 1966. *A versmondás*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- MOLNÁR JÓZSEF 1973. *A magyar beszédhangok atlasza*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- SZEPES ERIKA – SZERDAHELYI ISTVÁN 1981. *Verstan*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- TAMÁS ATTILA 1978. *Weöres Sándor*. (Kortársaink.) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TARNÓCZY TAMÁS 1941. *A magyar magánhangzók akusztikai szerkezete*. (Tanulmányok 2.) Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetem Általános Nyelvészeti és Fonétikai Intézete, Budapest.
- Weöres Sándor 1970. *Egybegyűjtött írások 1–2*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Weöres Sándor 2013. *Elhagyott versek*. (Egybegyűjtött művek.) Helikon Kiadó, h. n. [Budapest.]

BÜKY LÁSZLÓ
Szegedi Tudományegyetem